

Жуковський В.М. Духовно-моральні знання вчителя – основа національного відродження України за умов сучасних цивілізаційних змін // Професійна педагогічна освіта: становлення і розвиток педагогічного знання: монографія / за ред. проф. О.А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – С. 262-279.

ДУХОВНО-МОРАЛЬНІ ЗНАННЯ ВЧИТЕЛЯ - ОСНОВА НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ ЗА УМОВ СУЧАСНИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ЗМІН

Як відомо, педагогічне знання постає, певною мірою, міждисциплінарним, оскільки педагогіка як наука має забезпечити процес навчання та виховання молодого покоління через трансляцію педагогом суспільно-історичних, науково-педагогічних, соціально-економічних, культурно-світоглядних знань. Водночас цей процес передбачає наявність не тільки певного методологічного підґрунтя такого процесу, але і його змісту, тобто певного корпусу знань, що, як зазначалося, є міждисциплінарними.

Одним із найбільш значущих педагогічних знань постають знання морально-світоглядного характеру, які, в силу їх світоглядно-особистісного характеру є наріжними і наскрізними, тобто такими, які мають організовувати решту педагогічних знань у цілісну систему.

Розглянемо деякі особливості морального, зокрема релігійного, знання сучасної педагогіки, його ролі та місця у системі навчально-виховного процесу.

Однією з помітних і негативних рис сучасного українського суспільства стала глибока духовно-моральна криза. Її прояви – бідність, алкоголізм, СНІД, наркоманія, корупція, різке скорочення населення країни [4–6]. Ці прояви і наслідки аморальності притаманні і молоді української держави. У зв'язку з цим неодмінною умовою існування і стратегічним завданням нашої держави є ефективне духовно-

моральне виховання молодого покоління. З 1992 року спочатку в західних, а далі в інших регіонах нашої країни, а сьогодні по всій території України викладаються предмети духовно-морального спрямування: «Основи християнської етики» [2; 3], «Християнська етика в українській культурі» [7], «Етика: духовні засади» [1] та ін. Соціологічні дослідження виявили високу ефективність цих предметів. Так, за свідченням самих учнів, предмет «Основи християнської етики» є одним з найулюбленіших і найцікавіших серед усіх шкільних дисциплін. Учні з нетерпінням чекають цього предмета, оскільки він допомагає знайти відповіді на важливі для дітей питання, а також поліпшити взаємини з батьками, вчителями, однокласниками та друзями.

Важливою і неодмінною передумовою успішного викладання предметів духовно-морального спрямування є програмне забезпечення. Адже без навчальної програми неможливо здійснювати навчально-виховний процес у державній школі та укладати відповідні посібники та підручники. Довгий час в Україні була відсутня єдина початкова програма з предметів духовно-морального спрямування, яка б мала гриф МОН України і була узгоджена з усіма християнськими конфесіями.

Значним здобутком у справі духовно-морального виховання шкільної молоді в Україні на християнських цінностях стало укладання і випуск навчальної програми з основ християнської етики у липні 2010 року [4, 5]. Над навчальною програмою тривалий час працював великий творчий колектив у складі 19 авторів з двох університетів: Українського католицького університету та Національного університету «Острозька академія», а також з 10 міст України. Серед авторів доктор наук, 10 кандидатів наук і 7 вчителів-практиків зі значним досвідом викладання основ християнської етики в школі: Барщевський Тарас, Васків Андрій, Влад (Аузяк) Марія, Гаврисюк Оксана, Гнатів Іван, Голянчук Роман, Добош Галина, Жуковський Василь, Євтушенко Раїса, Клинченко Тетяна, Лахман Наталія,

Николин Микола, Огірко Олег, Саннікова Тетяна, Сіданіч Ірина, Сохань Галина, Федик Михайло, Филипчук Світлана, Цюпа Луїза. Програма «Основи християнської етики для учнів 1-4, 7-11 класів» була рекомендована Міністерством освіти і науки України у 2010 році (Лист 1/П-6347 від 13 липня 2010 року). Навчальна програма з основ християнської етики пройшла обговорення на громадській раді при МОН України, необхідну експертизу і отримала гриф МОН України. Складовою частиною цієї програми стала навчальна програма «Основи християнської етики для учнів 5-6 класів», яка була рекомендована Міністерством освіти і науки України кількома роками раніше у 2006 році (Лист 8/1-2 від 29 червня 2006 року).

Зазначимо, що християнська етика постає одним із аспектів *педагогічного знання*, оскільки фокусує в собі релігієзнавчі начала загальнолюдської моралі, що знаходять відображення у процесі професійної підготовки вчителя сучасної України (зокрема, на гуманітарному факультеті Національного університету "Острозька академія").

Ці знання, за певних умов, можуть викладатися у загальноосвітніх закладах. У процесі вивчення основ християнської етики за пропонованою програмою передбачається формування у дітей та молоді високоморальних якостей, патріотичної та громадянської свідомості, ціннісних орієнтирів, які ведуть людину шляхом пізнання Істини, Добра, Краси, вбачається необхідним вивчення предметів духовно-морального спрямування, складовою яких є спеціальний курс "Основи християнської етики".

Зазначимо, що курс "Основи християнської етики" є дисципліною вищої та загальноосвітньої школи. Він виявляє християнсько-світоглядне, культурно-історичне та освітньо-виховне спрямування та вибудовується як фундамент життєвих цінностей сучасної людини. При цьому цей курс не є вченням віри, не включає релігійних обрядів, не ставить за мету залучення до певної конфесії. Викладання предмету

передбачає виховання в учнів поваги до свободи совісті, релігійних та світоглядних переконань інших людей; здатності до співжиття в полікультурному та поліконфесійному українському суспільстві.

Метою курсу "Основи християнської етики" є формування в учнів/студентів християнських моральних чеснот. У процесі досягнення мети передбачається ознайомлення учнів із основами християнської моралі як фундаменту загальнолюдських цінностей; формування свідомої та відповідальної особистості учня на основі християнських духовних, моральних та культурних цінностей; створення належних морально-етичних умов для самопізнання, самореалізації. Основою курсу "Основи християнської етики" є Біблія та інші християнські джерела, які не суперечать Святому Письму.

Програма побудована за лінійно-концентричним принципом, який включає світоглядну складову, що сприяє цілісному світосприйманню, визначенню вихованцем власної добротворчої життєвої позиції; історико-культурологічну складову, що спирається на високі зразки християнської духовної культури та традиції та науково-пізнавальну складову, яка розширює шкільний навчальний матеріал в етично-естетичному просторі. Програма курсу "Основи християнської етики", починаючи від 1 класу, має такий змістово-тематичний поділ:

1-й клас. Хочу пізнавати світ.

2-й клас. Живу й навчаюсь у родині.

3-й клас. Прагну робити добро.

4-й клас. Навчаємося мудрості.

5-й клас. Світ Біблії.

6-й клас. Притчі Ісуса Христа.

7-й клас. Ісус Христос – ідеал для наслідування.

8-й клас. Божі заповіді – моральний дороговказ для людини.

9-й клас. Морально-етичні цінності молоді.

10-й клас. Етика подружнього життя.

11-й клас. Основи християнського світогляду і моралі.

Методологічною основою процесу навчання основ християнської етики є система наукових підходів, принципів, форм і методів, які допомагають належно реалізувати мету та завдання навчання. Ці наукові підходи, принципи, форми і методи перебувають у діалектичному зв'язку. Так, підходи конкретизуються у принципах, принципи реалізуються у певних формах через відповідні методи.

Аксіологічний підхід до навчання основ християнської етики передбачає джерелом християнських моральних цінностей десять Заповідей, дві Заповіді любові, Нагірну проповідь Ісуса Христа, "золоте правило християнської етики", моральне вчення книг Старого і Нового Заповіту, послання святих апостолів, пояснення моральних цінностей у працях Отців Церкви, а також живий досвід Церкви. За аксіологічного підходу людина розглядається як найвище творіння Боже, а такі моральні цінності, як любов, радість, мир, довготерпіння, доброта, милосердя, лагідність, стриманість, гідність, обов'язок, совість, честь є важливими цінностями, зміст яких розкривається учням.

Культурологічний та соціокультурний підходи, у свою чергу, мають на меті, з одного боку, сприймати учня як спадкоємця і носія вітчизняної та світової культури, яка має глибоке християнське коріння, а з іншого, – готувати школяра до життя у сім'ї, громаді, а також у сучасному суспільстві, якому притаманне як посилення національної самоідентифікації українців, так і розширення глобалізаційних процесів.

Особистісний підхід передбачає сприйняття кожного школяра як унікальну особистість, творіння Боже, яка має реалізувати задум Творця, а також передбачає усвідомлення, сприйняття і взаємодію учителя з учнем як суб'єктів навчання.

Діяльнісний підхід має на меті таку побудову процесу навчання основ християнської етики, яка б активізувала навчальні зусилля школяра через ігрову, навчальну та комунікативну діяльність, шляхом виконання практичних завдань-проектів тощо.

Комунікативний підхід у процесі навчання передбачає організацію комунікативної взаємодії між учителем та учнями на уроці, в позаурочний та позанавчальний час на основі християнських моральних цінностей.

Системний підхід орієнтує на організацію навчально-виховного процесу з основ християнської етики як цілеспрямованої творчої діяльності його суб'єктів: учнів, сім'ї та школи в рамках класної, позакласної та позашкільної роботи. Він вимагає розгляду системотвірних зв'язків: мети, завдань, змісту, форм, методів та засобів навчання не ізольовано, а у взаємодії компонентів педагогічного процесу, що дозволяє виявляти загальні системні властивості та якісні характеристики.

Компетентнісний підхід передбачає аксіологічну, мотиваційну, рефлексивну, когнітивну, операційно-технологічну та інші складові результатів навчання основ християнської етики, що відображають набуття не лише знань, навичок і вмінь, а й досвіду емоційно-ціннісного ставлення до себе, батьків, інших людей, оточуючого світу відповідно положень Біблії. Компетентність у сфері пізнавальної, комунікативної, ігрової, практичної діяльності школярів, засвоєння християнських моральних цінностей, способів набуття знань, користування різними джерелами інформації є основою компетентності в інших сферах: у сімейній, громадянській, соціально-трудої, культурно-естетичній, сфері дозвілля та ін. Ключова компетентність учня по суті є інтегративною, тому що її джерелом є різні сфери культури: духовна, етична, соціальна, інформаційна, екологічна тощо.

Синергетичний підхід має провідним принципом самоорганізацію, саморозвиток особистості на основі взаємодії людини із зовнішнім середовищем, що призводить до змін, виникнення нових якостей тощо. Синергетика божественного й людського визначає специфіку навчання основ християнської етики, оскільки не є плодом людського розуму,

а присутня у Святому Письмі, працях Отців Церкви та інших працях релігійно-філософського змісту.

Програма ґрунтується на загальнодидактичних принципах, які у процесі викладання основ християнської етики наповнюються відповідним змістом. *Принцип доступності та зрозумілості навчання* виявляється у дозуванні навчального матеріалу на уроці та при виконанні домашніх завдань, у компенсуванні складнощів змісту викладацькою майстерністю вчителя, відповідною подачею у підручнику, залежить від дотримання послідовності: від простого матеріалу – до складного.

Принцип свідомості й активності учнів виходить із того, що позитивний результат навчальної діяльності з християнської етики визначається активністю школяра. Передбачає широке використання методів, які сприяють успішному засвоєнню християнських моральних цінностей. Активне й свідоме засвоєння етичних знань, формування навичок і розвиток умінь неможливе без використання різноманітних розумових операцій (порівняння і зіставлення, аналізу і синтезу, індукції і дедукції, аналогії тощо), без з'ясування взаємозв'язків і взаємообумовленості у вивченому матеріалі, правильного формулювання думки при усному мовленні.

Принцип наочності навчання передбачає навчання основ християнської етики на основі сприймання конкретних предметів і явищ дійсності або їхніх зображень. Використовуються різні види наочності: натуральна (рослини, тварини, зоряне небо, явища природи), образна (образи, ікони, картини, репродукції, таблиці, моделі, муляжі), символічна (географічні карти, схеми), аудіо- (музичні твори, аудіофрагменти Біблії, пісні духовно-морального змісту) та відеопродукція (екранізація біблійних сюжетів, документально-публіцистичні фільми). Наочність допомагає виявити зв'язок між теоретичними знаннями і практикою, полегшує процес засвоєння знань, розвиває мотиваційну сферу учнів, подає об'єкт у розмаїтті його виявів і зв'язків. Учителеві основ християнської етики слід уникати

використання наочності, що висвітлює Творця, людину та процес взаємозв'язків людини з Богом.

Принцип науковості має за мету використовувати наукові знання з галузей фізики, хімії, астрономії, біології, історії, археології тощо для підтвердження біблійних істин та базується на досягненнях психолого-педагогічної, історико-культурологічної та теолого-філософської наук.

Принцип систематичності та послідовності досягається послідовним викладом навчального матеріалу, виокремленням основного, логічним переходом від попереднього до нового матеріалу, внаслідок чого учні усвідомлюють структуру етичних знань, з'ясовують логічні зв'язки між структурними частинами навчального предмету. Дотримання цього принципу у процесі викладання основ християнської етики забезпечує системність набуття знань, мислення, поведінкових проявів.

Принцип міцності знань, умінь і навичок передбачає формування відповідної поведінки у щоденному житті на основі набутих етичних знань, умінь і навичок. З цією метою використовується повторення навчального матеріалу за структурними смисловими частинами; запам'ятовування нового матеріалу в поєднанні з пройденим раніше; активізація мислення учнів під час повторення (запитання, порівняння, аналіз, синтез, класифікація, узагальнення); групування матеріалу з метою його систематизації; акцентування на основних ідеях; використання різноманітних вправ і методик, форм і підходів, самостійної роботи як творчого застосування знань; нове трактування раніше засвоєних знань.

Принцип зв'язку навчання з життям полягає в тому, що виховна діяльність з основ християнської етики орієнтує учнів на те, що вони покликані жити й діяти за християнськими духовно-моральними принципами.

Принцип індивідуального підходу до учнів означає врахування рівня розумового розвитку, релігійного та духовно-морального досвіду, вольового розвитку, ставлення до навчання, набуття знань та вмінь, працездатності,

пізнавальної та практичної самостійності учнів, особливостей їхніх пізнавальних інтересів.

Принцип емоційності навчання реалізується в образному викладі матеріалу з основ християнської етики, в мові вчителя, його ставленні до учнів, зовнішньому вигляді, в цікавих прикладах, застосуванні наочності й технічних засобів навчання, у створенні в учнів почуття спокою й радості від пізнання Бога та Його моральних настанов.

Поряд із дидактичними принципами навчання використовуються педагогічні принципи виховання.

Принцип цілеспрямованості виховання передбачає спрямування виховної роботи з основ християнської етики на досягнення основної мети виховання – формування високодуховної й моральної особистості, підготовки її до свідомої й активної трудової діяльності. Цей принцип реалізується за умови підпорядкованості виховної роботи з основ християнської етики загальній меті, усвідомлення цієї мети вихователями й вихованцями, недопущення стихійності у вихованні, наявності перспективи, проектування рівня вихованості особистості відповідно до запланованої мети.

Принцип зв'язку виховання з життям полягає у створенні в учнів глибокої переконаності жити за християнськими духовно-моральними принципами в сім'ї, громаді, суспільстві. Реалізація цього принципу передбачає систематичне ознайомлення учнів із громадсько-політичною ситуацією в суспільстві та залучення їх до посильної участі у громадській роботі. Прилучаючись до активного життя, школярі засвоюють досвід старших поколінь, можуть здійснювати добродійну діяльність. Завдяки цьому в них формується психологічна, моральна та практична готовність до самостійного суспільного життя й діяльності.

Принцип єдності свідомості та поведінки у вихованні у процесі навчання основ християнської етики базується на твердженні, що поведінка людини – це її свідомість у дії. Таке виховання – складний і суперечливий процес, тому необхідне оптимальне співвідношення методів формування свідомості

та суспільної поведінки, запобігання відхиленням у них, вироблення в учнів готовності протистояти будь-яким негативним впливам.

Принцип виховання у праці базується на ідеї, що формування духовно-моральної особистості на християнських цінностях безпосередньо залежить від її особистої діяльності. Реалізація принципу виховання у праці можлива за умови усвідомлення учнями, що праця – важливе джерело задоволення матеріальних і духовних потреб, чинник усебічного розвитку особистості. Передбачається залучення учнів до взаємодопомоги, добродійної діяльності, практичної участі у житті класу, школи, громади, допомоги літнім людям.

Принцип комплексності у вихованні на християнських моральних цінностях ґрунтується на діалектичній взаємозалежності педагогічних явищ і процесів. Втілення його в життя передбачає: єдність мети, завдань і змісту духовно-морального виховання; єдність форм, методів і прийомів виховання; єдність виховних впливів школи, сім'ї, громадськості, засобів масової інформації; врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів; єдність виховання і самовиховання; постійне вивчення рівня вихованості учня й корегування виховної роботи.

Принцип виховання особистості у колективі зумовлений об'єктивними закономірностями духовно-морального розвитку дитини й відповідає суті суспільства. Його реалізація передбачає: усвідомлення учнями колективу як засобу виховання; згуртованість колективу та авторитет його думки; участь учнів у самоврядуванні, що сприяє розвитку самостійності, самодіяльності, ініціативи та ін. Виховна цінність колективу полягає в тому, що між його членами виникають найрізноманітніші міжособистісні стосунки, а також взаємної відповідальності й залежності, організаторів і виконавців тощо.

Принцип поєднання педагогічного керівництва з ініціативою та самодіяльністю учнів у процесі духовно-морального

виховання полягає в тому, що педагогічне керівництво зумовлюється відсутністю в учнів належного життєвого досвіду; виховання творчої високодуховної й високоморальної особистості можливе за належних умов для вияву самостійності й творчості, коли схвалюються ініціатива та самодіяльність. Цей принцип передбачає безпосередню участь учнів у плануванні своїх громадських справ, контроль за їх виконанням, оцінку досягнутих результатів.

Принцип поєднання поваги до особистості вихованця з розумною вимогливістю до нього під час засвоєння християнських моральних цінностей включає єдність вимог до вихованців із боку батьків та педагогів у процесі навчання. Його втілення в життя ускладнюється тим, що серед учнів нерідко є діти з різним релігійним та суспільним досвідом, різним духовно-моральним рівнем. Педагог повинен бути терплячим до всіх дітей без винятку, поважати їхню людську гідність та застосовувати виховний потенціал розумної вимогливості, що випливає з потреб виховного процесу, із завдань духовно-морального розвитку особистості.

Принцип індивідуального підходу до учнів у духовно-моральному вихованні є важливою вимогою до організації виховного процесу й однією з умов підвищення його ефективності, оскільки торкається внутрішніх духовних сторін особистості вихованця та враховує вікові та індивідуальні особливості учнів, рівень їх моральної свідомості і досвід моральної поведінки, конфесійну приналежність та рівень релігійності. Індивідуальний підхід потрібно застосовувати до кожного вихованця, а не лише до тих, хто вирізняється незвичною поведінкою.

Принцип системності, послідовності й наступності у вихованні передбачає підбір змісту й методики виховної роботи з християнської етики залежно від віку та рівня розвитку учнів. З віком змінюється педагогічне керівництво дитячим колективом, що виявляється у наданні йому більшої самостійності в усіх аспектах його діяльності, зростають

вимоги вихователів. Важливо прогнозувати можливі наслідки заходів духовно-морального впливу на школяра.

Принцип єдності педагогічних вимог сім'ї, школи та громадськості у процесі духовно-морального виховання передбачає охоплення всіх сторін навчально-виховної роботи сім'ї, школи, всіх форм діяльності учнівського та педагогічного колективів, громадських та благодійних організацій, виявляється у змісті, формах навчання та виховання, у правилах поведінки школярів, у стилі життя школи, її традиціях. Така єдність є однією з умов оптимізації виховного процесу з християнської етики, що вирізняється наданням сім'ї, громадськості та іншим суспільним інститутам основ духовно-етичних та психолого-педагогічних знань, передового досвіду духовно-морального виховання, підвищенням етичної та педагогічної культури батьків, вихованням толерантного ставлення до інших конфесій.

Принцип народності має на меті національну спрямованість духовно-морального виховання, досконале оволодіння рідною мовою, формування національної свідомості, любові до рідної землі та народу; прищеплення шанобливого ставлення до культури, спадщини, народних традицій і звичаїв, релігій, вірувань усіх народів, що населяють Україну і світ.

Принцип природовідповідності базується на врахуванні багатогранної й цілісної природи людини, вікових та індивідуальних особливостей дітей, їх духовних, анатомічних, фізіологічних, психологічних, національних, релігійних та регіональних особливостей.

Принцип культуровідповідності ґрунтується на органічному зв'язку з історією народу, його мовою, релігією, культурними традиціями, з народним мистецтвом, на забезпеченні духовної єдності поколінь.

Принцип гуманістичності передбачає створення умов для формування духовно-моральних якостей і здібностей дитини, джерел її життєвих сил; гуманізацію взаємин вихователя й вихованців; сприйняття вихованця як центру навчально-

виховного процесу, повагу до особистості, розуміння її запитів, інтересів, гідності, довіри до неї; виховання гуманної особистості; розуміння принципової відмінності між християнським і світським гуманізмом і місця людини в цих ціннісних системах.

Принцип демократизму має на меті усунення авторитарного стилю виховання, сприйняття особистості вихованця як вищої соціальної цінності, визнання права школяра на свободу, на розвиток здібностей і вияв індивідуальності, передбачає глибоке усвідомлення зв'язку між ідеалами свободи, правами людини та громадянською відповідальністю.

Принцип національного самоусвідомлення вимагає наповнення виховання національним змістом, що передбачає формування самосвідомості громадянина. Він полягає у забезпеченні можливості всім дітям навчатися у рідній школі, вихованні національної гідності, національної свідомості, почуття належності до народу, у відтворенні в дітях менталітету народу, увічненні специфічних національних елементів, вихованні дітей носіями національної культури.

Крім загальнодидактичних принципів, у процесі навчання основ християнської етики використовуються *спеціальні принципи*. *Принцип теоцентризму* означає, що джерелом духовно-моральних цінностей є Бог. Ці цінності є об'єктивними, вічними й незмінними, переданими людям Богом через Біблію. Боголюдина Ісус Христос виконав і доповнив ці моральні принципи, завдяки чому вони називаються християнськими. *Принцип біблійної основи навчання* передбачає навчання християнських моральних цінностей відповідно до положень Біблії. *Принцип міжконфесійності* скеровує вчителя й учня до вивчення християнських моральних цінностей, які є спільними для всіх конфесій. Не припускається пропаганда окремої конфесії та приниження іншої. *Принцип толерантності до релігійних відмінностей і особливостей* передбачає шанобливе й терпляче ставлення до представників різних конфесій, а також до

атеїстів. *Принцип добровільності* полягає у добровільному виборі предмету батьками та учнями, й закріплюється написанням відповідної заяви. Сукупність цих принципів забезпечує успішне визначення завдань, підбір змісту, методів, засобів і форм виховання. Єдність принципів виховання потребує від педагога вміння використовувати їх у взаємозв'язку з урахуванням конкретних можливостей і умов.

Принципи навчання й виховання реалізуються у певних *формах навчання і виховання*. Основними формами навчальної діяльності на уроках християнської етики є фронтальна, індивідуальна, парна, групова. *Фронтальна форма роботи* передбачає навчальну діяльність учителя з усім класом. *Індивідуальна форма роботи* має на меті виконання завдання окремим учнем. *Парна робота* передбачає навчальну взаємодію двох учнів, переважно тих, що сидять за однією партою. *Групова робота* передбачає поділ класу на невеликі групи по 4-5 осіб для виконання групових завдань.

Форми навчально-виховної роботи на уроках із християнської етики втілюються у практику навчання й виховання з допомогою відповідних методів. До основних *методів навчання* на уроках із основ християнської етики належать словесні та наочні методи: пояснення, розповідь, бесіда, дискусія, робота з підручником, дидактична гра, демонстрування та ілюстрування, самостійне спостереження. Варто окремо зупинитися на розгляді *словесних методів навчання*. Так, *метод пояснення* на уроці християнської етики має на меті аналіз, тлумачення й доведення різних положень навчального матеріалу морально-етичного характеру шляхом розкриття причинно-наслідкових та інших зв'язків і закономірностей. Цей метод поєднується з описом, бесідою, демонстрацією; пояснення здійснюється на основі принципу доступності на відповідному емоційному й динамічному рівнях.

Метод розповіді у процесі засвоєння християнських моральних цінностей передбачає виклад учителем або учнем біблійного, художнього або іншого матеріалу морально-

повчального змісту. Для розповіді характерна яскравість характеристик, наявність фактів, явищ, конкретність, емоційність, динамічність.

Метод бесіди на уроці християнської етики – це форма спілкування, у процесі якої учитель, спираючись на наявні в учнів знання й досвід, користуючись запитаннями, підводить учнів до засвоєння нових етичних знань, повторення й перевірки навчального матеріалу, до певних висновків; до бесіди можуть залучатися увесь клас, група або окремі учні.

Метод дискусії передбачає обговорення дискусійного питання. Дискусія потребує: попередньої підготовки з боку вчителя (постановка проблеми, підготовка учасників дискусії, організація дискусії, контроль за ходом і підведення підсумків); підготовки учнів (ознайомлення з дискусійною проблемою; підбір аргументів і доказів; часові та змістовні обмеження виступів – регламент тощо).

Робота з підручником на уроці християнської етики – це організація самостійної роботи учнів із текстом Біблії, підручником, що дає їм змогу глибоко осмислити навчальний матеріал, закріпити його, проявити самостійність у навчанні.

Узагальнююче повторення потребує відповідних форм самостійної роботи учнів із підручником із основ християнської етики: повторення важливих частин і розділів підручника; осмислення його узагальнюючих розділів; підготовка відповідей за основними питаннями пройденого матеріалу; складання порівняльних характеристик та схем; підготовка доповідей, рефератів.

Слід також розглянути й *наочні методи навчання*. *Демонстрування* на уроках християнської етики має на меті показ наочних об'єктів – реальних предметів або їх зображень. Ефективність залежить від правильного вибору об'єктів демонстрації, а також від уміння вчителя поєднати смислове пояснення з демонстрацією наочного об'єкта; предмет демонстрування та ілюстрування має відповідати певним естетичним вимогам, відповідно до теми й мети уроку. *Ілюстрування* – оснащення ілюстраціями наочності,

використання ілюстрованої Біблії, плакатів, репродукцій, рисунків на дошці, картин, образів та ін.

Самостійне спостереження передбачає рефлексивне сприймання явищ дійсності. "Ніщо не може бути важливішим у житті, як уміти всебічно розглядати предмет у розмаїтті його відносин", – зазначав К.Д.Ушинський.

Методи виховання на уроках із основ християнської етики. Метод *привчання і вправ* передбачає продуману організацію життя учнів, їх залучення до дотримання норм і правил із метою формування звичних етичних норм поведінки. Важливим моментом привчання до духовних цінностей є формування у школярів позитивного ставлення до певної форми поведінки, якого досягають наочністю, образністю, емоційним ставленням учителя. Метод привчання може варіюватися залежно від віку та умов виховання. Не завжди доцільно відкрито ставити перед учнями завдання оволодіти якимось способом поведінки. Вихователь може дати учневі певне доручення (допомогти іншому, попросити пробачення за образу), під час виконання якого вихованець оволодіває необхідними нормами поведінки. Важливе місце у вихованні займають вправи. Вони тісно пов'язані з привчанням. У навчальній роботі вправи використовують, щоб сформувати в учнів навички й розвинути вміння. У деяких випадках вправи у вихованні виконують ту саму роль.

Роль прикладу у духовно-моральному вихованні дітей виконує щоденна поведінка дорослих, що ґрунтується на схильності дітей до наслідування за відсутності достатніх знань, переконань і життєвого досвіду. Сила впливу прикладу полягає і в тому, що довколишні не нав'язують дітям своїх поглядів, учинків, а діти самі помічають їх. Виховний вплив прикладу пов'язаний не тільки з тим, що учні спостерігають у житті, вивчають, а й із умілою організацією їхньої різноманітної діяльності.

Гра для дитини має те ж саме значення, що й для дорослого – діяльність та робота. Важливою умовою впливу гри на вихованців є активна участь самих дітей не тільки в

проведенні ігор, а й у їх створенні. Не слід применшувати й ролі педагога в організації гри. Педагог завжди має усвідомлювати собі мету гри, яку він організовує спільно з учнями, яких він спрямовує до цієї мети.

Доручення у процесі навчання основ християнської етики виконують функцію залучення дітей у різноманітну діяльність колективу. За характером доручення можуть бути епізодичними й постійними, вони забезпечують набуття дітьми досвіду виконання громадських та благодійних обов'язків. Важливе значення має і створення позитивного ставлення до доручення за умови врахування вікових та індивідуальних особливостей (інтересів, нахилів) учня.

Окремо слід проаналізувати й *методи заохочення*, які є регулятором дій, які здійснюються основними методами виховання. До заохочень вдаються, коли треба посилити позитивні мотиви. Відзначаючи успіхи у діяльності й поведінці дітей, вихователі, колектив учнів виховують у них прагнення досягнути більшого. Тому форми заохочення мають бути максимально динамічними.

Одним із основних форм і методів заохочення учнів на уроках християнської етики є *оцінювання*. Об'єктом оцінювання є отримані учнями на уроці християнської етики знання. Під час оцінювання навчальних досягнень школярів із основ християнської етики враховується знання учнями морального вчення Ісуса Христа, змісту Божих Заповідей, ставлення школярів до світу у світлі Біблії, змісту християнського спілкування; уміння учнів керуватися в житті Божими Заповідями, моральним ученням Ісуса Христа, усвідомлювати свої вчинки у світлі Біблії, виявляти особистісні моральні християнські чесноти.

Всі види оцінювання навчальних досягнень учнів здійснюються за критеріями, наведеними в програмі.

Для оцінювання учнів учителем використовуються оцінювальні твердження та поурочний бал за встановленою 12-бальною системою. У школах, де предмет "Основи християнська етика" є факультативом, використовуються оцінки "зараховано", "незараховано".

Викладання основ християнської етики передбачає використання відповідних *засобів навчання*, які групуються в комплект для вчителя та комплект для учня. Комплект для вчителя з основ християнської етики складається з програми, книги для вчителя, посібника для позакласної роботи, відеофонограм, фланелеграфа, аудіо-диска. Комплект для учня включає підручник, хрестоматію, зошит для учня, аудіо-диск.

Навчальна програма з основ християнської етики завершується списком рекомендованої літератури, до складу якого входять тексти Святого Письма, статті, монографії, посібники, підручники.

Література

1. Етика: духовні засади [Електронний ресурс]. – Режим доступу: rokim.org.ua/userfiles/etikaministerstvo.doc
2. Основи християнської етики. 1-4 класи. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Рекомендовано Міністерством освіти і науки України. – К. : Літера, 2011. – 48 с.
3. Основи християнської етики. 5-11 класи. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Рекомендовано Міністерством освіти і науки України. – К. : Літера, 2011. – 64 с.
4. Україна вмирає [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.mail.ru/inworld/ukraine/society/3746283/>
5. Україна – в списку п'ятиох країн світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.mail.ru/inworld/ukraine/society/5365889/>
6. Українська корупція на рівні африканської [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.mail.ru/inworld/ukraine/politics/4066748/>
7. Християнська етика в українській культурі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/school/upbring/3714>